Публікації

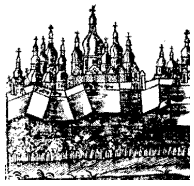

Ганна ГОРИНЬ

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ: ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

[окрайці споминів та згустки розмислів]

Hanna HORYN'. Deported Settlers in Southern Ukraine: Some Ethnopolitical and Culturological Aspects (Pitches of Reminds and Depth of Thoughts).

Відомо, що в XX ст. на південь України була переселена частина українців із західних областей, які до Другої світової війни були відмежовані від матірних земель кордоном. Переселення проходило кількома хвилями, із різних причин, тому мало дещо несхожий характер. Першими переселенцями до УРСР були українці тих крайніх південно-західних предковічних земель, які сьогодні у складі Республіки Польщі. Про це маємо чимало публікацій, які базуються на документах. Нагадую лише найважливіші факти тієї трагічної історії.

9 вересня 1944 р. уряд СРСР і польський Комітет "національного визволення" підписали спільну угоду про евакуацію українського населення з Польщі та польських громадян з території УРСР. Як свідчать факти і про що пишуть дослідники, це була не евакуація, а спланована депортація українців з використанням силових структур, а з кінця літа 1945 р. – регулярного польського війська під прикриттям війни. Початок депортації був призначений на 15 жовтня 1944 р., а кінець – 1 лютого 1945 р. Потім він був продовжений до 31 грудня 1945 р., а фактично ця акція завершилася наприкінці 1946 р. Ті українці, які її якимось чином зуміли уникнути і залишились на своїх етнічних землях, попали під ще жорстокішу наступну акцію, відому під назвою "Вісла", здійснену в 1947 р. Офіційно було оголошено, що всі ці дії проводяться у зв'язку з урегулюванням кордонів між СРСР і Польщею. Насправді, метою цих двох акцій було сплановане вигнання українців з їх діда-прадіда українських земель – Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя та швидка асиміляція українців на тих німецьких землях у Польщі, куди переселили їх внаслідок сумнозвісної акції "Вісла".

Я не торкаюсь тут усіх жахів (фізичного нищення, психічних стресів, грабежів, провокацій, руйнування родинних зв'язків), яких зазнали українці тих земель під час такого "урегулювання кордонів".

До УРСР їх було переселено (депортовано) до Донецької, Дніпропетровської, Одеської, Миколаївської, Запорізької та Херсонської областей. Це офіційні дані. Як вони пов'язуються конкретно з нашим Мостовим на Миколаївщині, коли точно сюди переїхали ті переселенці, я не знаю, бо цим не займалася. Це треба шукати в архівах Одеси, Миколаєва та ще деінде.

З усього видно, що першими переселенцями в Мостовому (зрозуміло, в межах XX ст.) були саме ті українці, яких виселили без їх волі внаслідок цієї спільної згоди між урядами Польщі та СРСР. Їх поселили в основному у Змунчилове. Про окремі факти з цього ще говоритиму далі.

Наступна група переселенців прибула із Львівщини (напевне, на початку 1950 р.). Їх поселили на Красному Хуторі. У серпні 1950 р. ще приїхав з Львівщини ешелон і з нього три сім'ї (в тому числі моїх батьків) поселили в колгосп "Заповіт Ілліча", який тоді, здається, називався ім. Молотова. Прибулі в 1950 р., в основному були тими, які чимось не догодили радянській владі: з політичних і соціальних мотивів.

Навесні 1952 р. чисельною групою до колгоспу ім. Молотова прибули переселенці із Рівненської області. Як говорили, їх переселення було добровільне, мотиване матеріальними труднощами, і лише кілька сімей були пов'язані з національно-визвольними змаганнями (голови сімей були політв'язнями).

Всебічний аналіз усіх хвиль переселення, їх причин, мети, способу і періоду показує, що його слід розглядати неоднозначно: в одних випадках це був організований добровільний переїзд за вербуванням, в інших – це прихована форма депортації (переселення добровільне за формою,

але примусове – за суттю, спричинене намаганням людей уникнути покарання, із значними для них моральними і матеріальними втратами), мотивоване політичними і соціально-економічними причинами.

Щоб зрозуміти, чи хотіли селяни західних земель України переселятись, наскільки це переселення було добровільним (принаймні у 1944-50-их рр.), і взагалі відчути певну "інакшість" цієї території та її людей, треба знати фактори, які сформували психологію західняків. Дуже стисло назву лише три, на мою думку, найголовніші.

Переселенці із західних областей України на Миколаївщині (внизу у вушанці батько – Гулей Й.К.). 50-ті рр. XX ст.

По-перше. Тут, як при Австро-Угорщині, так і при Польщі окупант і його колоніальна політика завжди були більш видимі, ніж на решті України (принаймні за мовою і віросповіданням). Це посилювало в українців прагнення зберегти себе, свою культуру, отже, загострювало їх національні почуття, сповнювало патріотизмом, прив'язаністю до свого найближчого, землі батьків, врешті – до рідного краю. У цьому напрямку велику роботу вели і мали загальну підтримку "Просвіта", ОУН, інші численні організації та культурно-громадські товариства кінця XIX – 30-их рр. XX ст., переборюючи переслідування шовіністами різних мастей.

По-друге. У західноукраїнського селянина, який до 1949 р. не знав колгоспу, міцно утримувалася психологія хлібороба, господаря (західноукраїнська риса, поруйнована в різний час на різних територіях). Він важко працював, боровся з нестатками, але працював на себе, зберігав особливу шану до землі. А ще його дуже лякали чутки про радянську Україну – про колективізацію, голод 1932-33 рр., 1946-47 рр. При всьому цьому утримувався особливий сентимент до братів Великої України (саме так говорили серед простого люду – це не ідеалізація). Про це свідчать, зокрема, документи організованого збору допомоги голодуючим у 1932-33 рр., від якої відмовився уряд УРСР. Я не говорю тут про зустріч будьонівців у 1919 р., віру в те, що прийшли брати, і вони нас "визволять". Не торкаюсь того питання, як галицька інтелігенція у 1920-их рр. їхала зі Львова у Харків, щоби включитись у розвиток української культури і вся опинилась на Соловках, у тюрмах, дощенту була знищена. Про це є велика література, однак не всі хочуть приймати ті факти.

Третій фактор. Вирізняла жителів західних земель України їх висока релігійність, а звідси міцні моральні устої, які проявлялися у стосунках з людьми, в сім'ї, у почуттях обов'язку, відповідальності і т. д.

Недопустимими є будь-яка ідеалізація чи необ'єктивність оцінок, але так само не можна не враховувати поданих вище факторів. Без них буде незрозумілою реакція на ті події, які відбувалися на цій території з приходом радянської влади, коли зникли всякі ілюзії та надії. Факти свідчили про те, що одна окупація змінилась іншою, хоча газети, радіо на всі лади оспівували інше, оббріхували правдиве.

Ті, що приїхали як переселенці на Південь України, дуже скоро зрозуміли, що поінформованість про їх історію у місцевого населення дуже недостатня або перекручена. Тим обумовлений і цей мій екскурс в передісторію переселення і переселенців 1944-50-их рр. XX ст. Так само дуже слабкою виявилась їх обізнаність з історією краю, куди вони прибули.

Тепер конкретніше про переселення до Мостового, про враження і роки життя на новому місці. Перші враження йшли від візуального сприйняття нового місця поселення. Про це я чула багато ще у 1950-му році, сама щось пережила, чула також при зустрічі в 2003 р. із переселенцями та їх молодшою генерацією.

Отже, подальший виклад матеріалу оснований

на усній історії (як тепер прийнято називати), тобто на розповідях, спостереженнях і за безпосередньою участю самих переселенців, до яких належала і автор даної статті. Питання переселення українців в Україну само собою інтриґує і викликає інтерес, тим більше – про цю сторінку нашої історії є окремі публікації, які слабо торкаються тих аспектів, які винесені в назву запропонованої статті.

Почну розповідь тої групи, до якої відносилась наша сім'я. Ще на станції Колосівка Південно-Західної залізниці після розвантаження ешелону з переселенцями, нам повідомили, куди їде кожна сім'я. Моїм батькам і двом сім'ям односельців вдалось умовити уповноважених, щоби щось там "переграти" в тих списках і не розлучати нас. Так і сталося, після чого пожитки кожного було складено на гарби – довгі вози, досі не бачені галичанами, і нас повільно повезли за призначенням. Думалося менше про минуле, а передусім про те невідоме, що всіх очікувало – було лячно, найбільше огортала тривога дітей. Нам і односельцям: Гулею Йосипу, Михасіву Михайлу, Чадові Григорію повідомили, що везуть до Мостового – районного центру. Це і здивувало і якоюсь мірою обрадувало, бо асоціювалось для галичан з містом чи принаймні з малим містечком. Яке ж було наше здивування, коли перед зором (з'їжджали з крутої гори від Колосівки і огляд місцевості був дуже добрим) постало велике село, але якесь цілком відмінне від звичних галицьких. Усі сходились на тому, що перше враження було дуже важке, сказала б – гнітюче. (Так само скажуть нам і ті, що приїхали скоріше від нас, отже, це була загальна думка усіх сюди переселених).

Кинулась у вічі бідність природи, від чого все виглядало якимось сірим, одноманітним. Дивні краєвиди: скільки сягає око – рівнина й рівнина, у балках розкидані на далеких віддалях села, хутори. Дуже мало дерев, не говорю вже про відсутність садів, замість трави суха припорошена лобода і на довершення – садиби з невеликими хатами без дахів, землянки з глиняним покриттям, камінною, а то й глиняною чи "огорожею" із гною.

Запам'яталась ота ностальгія, підсилена саме різницею краєвидів. Цей природній фактор сьогодні може комусь здатися несуттєвим, але він зіграв негативну роль, а для тих, які були депортовані з Польщі – навіть у якійсь мірі фатальну. У моєму розпорядженні є чимало розповідей про те, як вони, "діти гір", не могли сприйняти Донбасу, почали тікати звідти на Львівщину, Тернопільщину і розгубили свою рідню, яка осідала, де вдавалось.

Була певна відмінність у рослинності: невідомі нам культури, такі як баклажани, перець, інші види праці. Пам'ятаю, як плакали наші жінки, коли дуже швидко по приїзді їх послали жати очерет у плавнях: важка незвична робота, спека, брак питтєвої води. Виявилось, ми зовсім не знали Півдня України, вразились і розгубились від того, що сприйняли хвилево. Нам була невідомою своєрідність і краса степу, не здогадувались про шовкову ковилу, про запах пересохлого полину і лободи. На це буде потрібний час, але щось таки не приймалося.

А на перших порах виглядало нам усе навкруги одноманітно і бідно. Щоправда, відразу помітили і про це завжди говорили, що скрізь було дуже чистенько, у всьому відчувалась охайність і працьовитість місцевих жителів. Певні труднощі пов'язувались з побутом. Спочатку не вміли пристосовуватись до того, щоби при готуванні їжі палити не дровами, як було вдома, а соломою чи сухим соняшниковим бадиллям, а то й цілком нечуваним – сушеними плитками гною (кізяку). Скоро опанували всю цю науку, як і способи заготівлі специфічного палива. Зовсім не баченими були досі кабиці – дуже своєрідні глинобитні печі на відкритому місці (у подвір'ї), відрізнялись також окремі господарські будівлі. Самі поняття "топити", "плита", "погреб" у нас мали зовсім інше значення, а "кабиця", "кізяк", "тирло", "гарба", "бестарка" – цілком невідомі.

До речі, наші діалектизми, як і суржик місцевих теж був певною причиною до деяких непорозумінь. Переселенці не розуміли деяких слів і мовчали, місцеві інколи кепкували з нашої мови, особливо серед дітей, що доводило до сліз. З приводу цього запам'ятався один казус (передаю дослівно). Я третьокласниця, запитую свою нову приятельку, трошки старшу від мене Рингач Дантіну: "А як ти пишешся?". Вона трохи подумала

і відповіла: "Та так, неплохо". Кожен зрозумів по-своєму: вона похвалилась своїм почерком, я ж питала – яке її прізвище...

Між дорослими траплялися зрідка зауваження, як от: "Чому цукор, а не сахар?", "Чому цукерка, а не конфета?", сміялись у відповідь на наше "Дякую", вітання "Добрий день", "До побачення", вони знали їх, але не вживали, користувалися своїми "архаїчними", а то й суржиковими.

Що стосується ставлення місцевих жителів до переселенців, то воно, як скрізь поміж людьми, було різне. Факт, що сприймали нас окремою громадою з-поміж усіх мешканців. Передусім, ми – це "переселенці", "бандерівці", "поляки", так поза очі називали, а ми ці назви спокійно сприймали, останню розуміючи, як колишні піддані Польщі. У 2003 р. мені кілька чоловік сказали, що у відповідь на ці назви переселенці називали місцевих "москалями". Я ж ніколи не чула, щоб так говорили, і це підтверджують мої рідні. Вважаю, що то вже дань сучасним віянням.

Назагал, нас зустріли дуже щирі й добрі люди. Принаймні, у прямих стосунках не було жодних непорозумінь чи конфліктів. Доброзичливе ставлення ми відчули з боку колгоспників, більшості службовців і учителів, голови колгоспу Є.Табунщика (він жив по сусідству з батьками Раїси Романівни, скоро виїхав на Донбас). Серед деяких службовців було зверхнє ставлення і неприховано вороже в окремих партійних і державних функціонерів, зокрема, голови сільської ради Барзова і голови колгоспу Бідного. Розповідали мені у 2003 р. літні жінки, що від останнього не раз чули: "Я би етіх бандьоровцев стрелял". Щоправда, всю матеріальну допомогу переселенцям надавав.

Мостівчани-трударі були дуже відкритими і доброзичливими до нас. А ще відчувалось, що це ті люди, які зазнали багато горя, які пережили серйозні катаклізми. Згадуючи ті далекі роки, в пам'яті оживають одні й ті ж картини. Ще тільки сходить сонце, а повз нашу хату мчать вантажні машини або "підводи-бестарки", на яких повнісінько жінок у білих хустках. Битком набитий транспорт, одне жіноцтво, співають і спішать у степ – на цілоденну важку колгоспну працю. Зав'язані якось по-особливому, так щоби тільки відкритою була щілина для очей. Таке вже наше жіноцтво: оберігають свою красу від сонця, пороху. Усі вони вдови або наречені, яким щастя родинне забрала війна, а вони залишаються і далі жінками і бережуть свою вроду. Ці картини реального життя ніколи не забуду, вони не тільки для історика, тут новеліста треба, а насамперед – живої пам'яті кожного сущого.

Випускниця Мостівської СШ Доманівського району. 1958 р.

Повертаючись до побуту переселенців, зауважу, що поступово життя на новому місці налагоджувалось. Дуже багато працювали: в колгоспі від ранньої зорі до пізньої ночі, в кожну вільну хвилину (за винятком, релігійних свят та неділі) – у себе вдома. Керівництво колгоспу сильно цінувало прибулих за їх працьовитість, дисципліну в праці, обов'язковість, різні трудові нахили. Мій батько (Йосип Гулей), наприклад, працював завгоспом, завскладом, паралельно не цурався будівельних робіт, організував і вів колгоспне виробництво черепиці (що виявилось дуже рентабельним). Про його працю й авторитет серед місцевих сьогодні пам'ятає і багато про зустрічі Павло Павлович Туриця.

Звикаючи й адаптуючись до нового середовища, переселенці зберігали певні свої традиції, які найбільше стосувались обрядовості (насамперед святкування Різдва, Великодня, Трійці). У недільні дні обов'язково відвідували церкву і не допускали будь-якої фізичної праці, хоч місцеві мешканці, що жили поруч, в цей день працювали вельми завзято. Довго переселенці дотримувались своєї кухні, недільних традиційних страв і т. п.

Не пориваючи зі своїм минулим, все ж малопомалу сприймали і ще на рівні матеріального – це стосувалось засвоєння місцевої кулінарії (навчились пекти хліб не на дріжджах, а на заквашеному тісті, готували страви із солодкого перцю, баклажанів та ін.). Поступово звикали до радянських свят та звичаїв (1 Травня, 7 Жовтня, 8 Березня, проводів до армії), чекали і відвідували щорічні сільськогосподарські виставки, що проходили в Мостівському саду. У будівництві павільйону к-пу "Заповіт Ілліча" завжди активну участь брав мій батько. Пам'ятаю одного разу з його "подачі" викладено на вітрині в павільйоні сільськогосподарську продукцію для кращого її огляду, що повільно крутилася. На той час це було небачене видовище, стільки гордості для наших колгоспників, бо такого серед учасників виставки ні в кого більше не було. Батько ж пояснював, що використав принцип роботи кінної молотарки ("кирату"), якою колись користувався у власному господарстві, замінивши тягло, звичайно, електричним мотором.

Певний інтерес сьогодні становлять розмови, які я чула школяркою у нашому переселенському середовищі. Найчастіше (зимовими вечорами чи у святкові дні) сходилися три сім'ї наших односельчан у Вітрух М. (здається, із Старосамбірського р-ну). Найбільше було спогадів про рідні краї, ділились вістками, які приходили через листування: про долі депортованих у Сибір (кожен з нас мав серед них рідню чи приятелів); про важке колгоспне життя без жодної оплати праці. Подібні теми розмов, як мені пізніше розповідали, були у переселенців інших частин села. Усі сходяться на тому, що тісніші контакти у 1950-60-их рр. були між своїми, а до місцевих, як і ті – до них приглядалися. У плані матеріального забезпечення тут було добре, однак тужили за рідною стороною і не покидала думка про повернення додому. Одночасно хотілося більше знати й розуміти, чим живуть односельці теперішні, яке їх минуле.

Згадується, що батько говорив мамі про те, як місцеві, дуже шановані люди в колгоспі, приязно ставляться до нас, але в розмовах дуже обережні, скриті. Коли батько заводив з ними розмову про розкуркулення, голодомор чи їх ставлення до політичних дій уряду, то ті зразу переводили мову на інше, даючи зрозуміти, що вимушено живуть подвійними стандартами. Багато почув він від завідувача ферми Михайлова, агронома Артюшкіна, що жив у Чернівцях. На жаль, забулись сьогодні прізвища. Здавалось, що й люди поховали в собі всю історичну пам'ять, однак робили це, щоб не зашкодити не стільки собі, як своїм дітям. Самі ж у думках і діях залишались порядними людьми – це все розумілось, сприяло взаємному зближенню.

Запам'ятались лише окремі фраґменти із тих розмов, які дотичні до мостівської громади та її побуту. З-поміж споминів старожилів цікаві, наприклад, ті, в яких про стосунки сільських хлопчаків із синами місцевого пана – власника сучасної шкільної будівлі. Розповідали, що паничі дуже любили з ними гратися. Сільські діти мали від того свою радість: часто впрягались у панську карету, витягали її на дорогу і звозили вниз тих паничів. Потім мінялись ролями і вгору їх витягали уже паничі.

Розповідали татові також щось про єврейську громаду, об'єднану в колгосп "Freitag Arbeit", який, здається, потім злився з тим, що став "Заповітом Ілліча". Окремими фраґментами залишились в моїй пам'яті розповіді про знищення євреїв під час війни, про що свідчать руни за МТС після влаштованої там страти. Мабуть, десь є певні матеріали про цю окрему етнічну общину в Мостовому. Вона потребує детального і широкого висвітлення, тому що, очевидно, була великою кількісно, відповідно і помітною у соціально-економічному житті. Про це свідком залишилося велике єврейське кладовище. Пригадую, школярами, ми дуже часто бродили поміж тими пам'ятниками, такими мені звичними, але чимось незрозумілими, древніми, величними у своїй суворій послідовності. Коли останній раз я була в

Мостовому, спеціально йшла, щоб подивитись, у якому вони стані, сфотографувати, та задум перебила одна дуже цікава зустріч. Гадаю, що доброю справою, до честі й окраси села було б, якби навести зв'язки з діаспорою чи знайти десь ближче спонсорів і відновити той пантеон (серед єврейської спільноти це зробити нетрудно, бо вона пам'ятає і шанує своє минуле). Усе це наша спільна історія. На Львівщині була в одному гірському селі подібна історія, і вона увінчалася успіхом. У селі Стратин на Івано-Франківщині навіть побудовано синагогу. А може вже й у Мостовому щось подібне зроблено...

Після останнього дзвінка. Село Мостове на Миколаївщині. 1958 р.

У житті переселенців, їх тісніших контактах між собою значну роль зіграла церква. До церкви я ходила, напевне, десь до сьомого класу, щораз побоюючись, щоб не потрапити на очі вчителям. Потім перестала, зрозуміло, не через переконання.

Пам'ятаю, що в церкві було завжди небагато місцевих людей, старих жінок в основному, ходили усі переселенці (наші односельчани, з Красного Хутора, Змунчилова). Незвичним було, що церковне Богослужіння відбувалось російською мовою: так батюшка і щонедільну проповідь виголошував, і так само півчі співали. Нашим важко було це прийняти, тому, як скаже мені одна у 2003 р. із літніх переселенок, "ми молились по-свойому". Пам'ятаю, десь року 1955-го, що напівпорожня у звичайні недільні дні церква, на Великдень чи то Паску була переповнена людом. На Всеношну сходились із усіх хуторів, довколишніх сіл старі й молоді. Однак це для багатьох була скоріше дань традиції, а не внутрішня потреба. Про це свідчила поведінка присутніх у церкві: врізались тоді у пам'ять картини розмов між собою, заграванння між молоддю. Час від часу їм робили зауваження, та це мало що змінювало.

Не пам'ятаю, в чому носили святити місцеві, пам'ятаю тільки їх дивні форми, надто високі паски і дуже смачні. Переселенці носили святити на Великдень у традиційному кошику. Цей великодній реквізит більшість привезла зі собою. У нашій сім'ї він нам вірно прослужив не менше двох десятків років, спочатку "вдома", потім у Мостовому, з ним і повернулись у свій рідний край. Переселенці завжди ще вирізнялися тим, що свої великодні кошики покривали вишитими рушниками, що дуже гарно сприймалося місцевими односельчанами. Поверталися з церкви дуже ранесенько, ще до східсонця, сідали за святковий великодній сніданок, а думками були далеко. У цей час десь у родинних краях йшла ще церковна відправа, нам вчувалася незабутня мелодія "Христос Воскрес!", дзвони рідної церкви. Настрій цей посилювався, коли після обіду сходились сусіди. Було багато спогадів, порівнянь, не бракувало суму та сліз.

Місцевих звичаїв, пов'язаних із Різдвом, майже не пам'ятаю, готували кутю, але без маку, як це робили переселенці. Пам'ятаю, що тільки один 1951 рік я ходила колядувати разом із своєю однокласницею Валею Рингач, її сестрою і братом. Готувались до цього ми заздалегідь. Я запропонувала вивчити щось із наших церковних коляд, що категорично було відкинуто, натомість мені довелось вивчати відому "Коляд-коляд колядниця, добра з медом паляниця, а без меду не така, дайте, дядьку, п'ятака". З тим і вибрались ми. Підбігаємо і хором під вікном прокричимо: "Дозвольте калядовать!". Після того – оту ж колядку. Найчастіше нас проганяли. Так, у суматосі, ми, бігаючи, не розгледіли, що уже пропонуємо свою колядку під вікнами учителя фізкультури і могло б закінчитись досить плачевно. Дали б нам "по п'ятаку", та виручили прудкі дитячі ноги...

[На тому стаття-спомин обривається].

2007 р.